

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ
Української академії аграрних наук

ІВАНЮТА Світлана Миколаївна

УДК: 631-151

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ У АГРАРНІЙ СФЕРІ

08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Полтавській державній аграрній академії
Міністерства аграрної політики України

Наукові консультанти: доктор економічних наук, професор³

Завадський Йосип Станіславович

доктор економічних наук, професор

Гудзинський Олексій Дмитрович
Національний аграрний університет
Кабінету міністрів України
професор кафедри менеджменту

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор

Заїнчковський Анатолій Олександрович Національний
університет харчових технологій,
МОН України,
завідувач кафедри економіки і права

доктор економічних наук, професор

Романова Лідія Василівна
Академія праці і соціальних відносин, ФП України,
професор кафедри маркетингу

доктор економічних наук, професор

Шкільов Олександр Васильович
Національний аграрний університет
Кабінету міністрів України,
професор кафедри аграрної соціології
та розвитку села

Провідна установа: Харківський національний університет

ім. В.Н. Каразіна,
Міністерства освіти і науки України м. Харків.

Захист дисертації відбудеться 26 квітня 2006 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д .26.350.02. в Національному науковому центрі "Інститут аграрної економіки"
УААН за адресою: 03680, м. Київ; МСП, вул. Героїв оборони, 10, конференц-зал, 3 поверх,
кім. 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру "Інститут
аграрної економіки" УААН (03680, м. Київ; МСП вул. Героїв оборони, 10, кім. 211.)

Автореферат розісланий 24 березня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Н.Л. Жук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Між кризовими і циклічними явищами в природі, демографії, техніці, економіці, суспільстві, науці і культурі існує зв'язок і певна закономірність. Ці процеси в першу чергу знаходять своє відображення у аграрній сфері, оскільки ведення сільського господарства тісно пов'язане з природними умовами і живими організмами. Сільськогосподарські підприємства мають найбільший період обороту капіталу. Від їх діяльності залежить розвиток переробної, харчової та інших галузей промисловості. Нині 1 грн. виробленої сільськогосподарської продукції забезпечує 12 грн. виробництва продукції в інших галузях. В умовах реструктуризації та переходу суб'єктів господарювання до ринку, підготовки вступу України до Світової організації торгівлі все гостріше постає проблема підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та забезпечення фінансової стійкості підприємств. Незначні тенденції стабілізації розвитку галузі не спричинили суттєвих зрушень у підвищенні ефективності виробництва сільськогосподарських організаційно-правових структур, більшість з яких перебувають сьогодні у кризовому стані. Таке становище потребує розробки заходів протидії кризовим явищам, пошуку шляхів і напрямів оздоровлення фінансового стану реформованих сільськогосподарських підприємств. Вирішення даної проблеми можливе за умов розробки теоретичних основ кризових явищ, методичного забезпечення їх діагностики, організації процесів виживання в кризовій ситуації, прогнозування наслідків виникнення стану банкрутства, формування антикризової програми та організації контролю за її виконанням. Розвиток теорії і практики, пов'язаних із концептуальними положеннями антикризового управління, висвітлені в багатьох працях *українських вчених*: В.Я. Амбросова, С.С. Бакая, І.А. Бланка, М.Я. Дем'яненка, Й.С. Завадського, А.О. Заїнчковського, М.М. Павловського, В.М. Рабштини, П.Т. Саблука, В.К. Савчука, М.Й. Маліка, В.М. Нелепа, І.І. Лукінова, Л.П. Лігоненко, М.Ф. Кропивка, Л.В. Романової, Є.І. Ходаківського, О.В. Шкільова, В.В. Юрчишина та ін.; *і зарубіжних*: С.Ю. Глазьєва, А.Г. Грязнової, Г.П. Іванова, В.В. Ковальова, В.В. Леонтєва, С.М. Меншикова, Е. Муглера, А.А. Томпсона, Є.А. Уткіна, Ю.В. Яковця, Г.Б. Юна, Р. Хіта та ін.

Наукові дослідження за вказаною тематикою проводяться в багатьох галузях економіки, але вкрай недостатньо в аграрній сфері. Важливість та необхідність розробки теоретико-методологічних положень антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами, впровадження їх у практику господарювання обумовили актуальність дослідження та вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Полтавської державної аграрної академії і пов'язана з темою “Організаційно-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств АПК” (номер державної реєстрації 0104U002550). У межах наукової програми автором проведені дослідження, пов'язані з організаційно-економічним механізмом антикризового управління у сільськогосподарських господарюючих суб'єктах.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення та обґрунтування теоретико-методологічних і організаційних засад антикризового управління та їх інтерпретація в аграрній сфері, а також розробка практичних рекомендацій щодо упередження та подолання кризових явищ. Для досягнення мети дослідження в дисертаційній роботі поставлені наступні задачі:

дати оцінку:

- соціально-економічному стану аграрної сфери Полтавської області та України в період ринкових трансформацій;
- механізму державного регулювання кризовими явищами в Україні.

обґрунтувати:

- поняття форм кризи: кризове явище, кризова ситуація, кризовий стан;

- концепцію життєвого циклу підприємства та причини виникнення кризових явищ на етапах його розвитку;
- особливості процедури банкрутства в сільськогосподарських господарюючих суб'єктах;

- доцільність створення системи раннього упередження і реагування;
- методологічні підходи до організації самозайнятості населення аграрної сфери;
- антикризовий організаційно-економічний механізм у аграрній сфері.

узагальнити та систематизувати:

- інтерпретацію різних теоретичних положень щодо взаємозв'язку кризових явищ, циклічності їх прояву у природі, демографії, техніці, економіці, науці, культурі і політиці;
- концептуальні положення щодо визначення сутності антикризового управління його принципів у аграрній сфері;

- теоретико-організаційні аспекти кадрового управління в умовах упередження, виникнення і розгортання кризових явищ.

удосконалити методологічні підходи формування:

- критеріальних показників-індикаторів оцінки фінансового стану господарюючих суб'єктів;

- оціночних показників ефективності управлінської команди.

розробити:

- методологічні підходи моделей діагностики кризової ситуації та кризового стану для підприємств аграрної сфери;

- професійно-кваліфікаційні характеристики, навчальні плани, посібники для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців із проблем антикризового управління.

Об'єктом дослідження є процес виникнення, розвитку, упередження та усунення кризових явищ на підприємствах аграрної сфери.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні, організаційні та практичні аспекти, а також система управлінських, економічних, виробничих і правових відносин, які формуються в процесі антикризового управління.

Методи дослідження. В процесі дослідження була використана сукупність теоретичних принципів, категорій і наукового інструментарію, методичних підходів до виникнення, розвитку кризових явищ, кризових ситуацій та кризового стану у підприємствах аграрної сфери.

При дослідженні кризових явищ у природі, демографії, економіці, техніці, суспільстві використовувались економічні методи: на етапі збору, систематизації, обробки інформації для проведення досліджень – індуктивний; у процесі теоретичного осмислення проблеми – дедуктивний; аналіз і синтез – для поєднання різних складових економічних явищ в єдиному процесі. Досліджуючи рівень виробництва сільськогосподарської продукції за період 1940-2004 рр., були застосовані методи статистики (ряди динаміки, відносних величин, графічних побудов). При оцінці фінансового стану сільськогосподарських організаційно-правових структур застосовувалась рейтингова оцінка суб'єктів господарювання, інструментарієм якої були коефіцієнти-індикатори та комп'ютерні технології. Економетричні моделі використовувалися при розробці алгоритму діагностики кризових ситуацій та кризового стану підприємства.

Для вирішення методичних положень антикризових заходів у процесі дослідження були застосовані історичний, монографічний, факторний та кореляційно-математичні методи, які дали можливість забезпечити обґрунтованість висновків і пропозицій. Використання ситуаційного та системного аналізу сприяло осмисленню форм кризи та визначенню межі кризової ситуації. Локальні методи були використані при аналізі конкретної ситуації, аналогії й екстраполяції, прогнозуванні. При дослідженні механізмів само-регуляції та адаптованості до змін зовнішнього середовища і при розробці системи

оціночних показників ефективності діяльності управлінської команди були застосовані соціологічні та емпіричні методи, зокрема: анкетування, опитування, спостереження, порівняння. Причинно-наслідкові зв'язки та абстрактно-логічний метод використовувалися при розробці пропозицій щодо антикризових заходів у підприємствах аграрної сфери.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні комплексного теоретико-методологічного обґрунтування кризових явищ, кризової ситуації, кризового стану, розробці організаційного-економічного механізму антикризового управління у підприємствах аграрної сфери та практичних рекомендаціях щодо упередження та подолання кризи. Серед найважливіших наукових результатів, отриманих автором, що зумовлюють ступінь та характер новизни дослідження і виносяться на захист, є такі:

вперше:

- виокремлені сутність понять форм кризи: кризове явище, кризова ситуація та кризовий стан, що дозволяє визначити методологічні підходи для вибору критеріальних показників-індикаторів із метою визначення стратегії і тактики антикризового управління в конкретному їх прояві;

- сформульовано концептуальні положення механізму розгортання кризових явищ на етапах життєвого циклу сільськогосподарського підприємства, обґрунтовані причини їх виникнення, що дає можливість визначити внутрішньогосподарські заходи їх протидії та адаптувати систему до змін зовнішнього середовища;

- запропоновані теоретико-методологічні підходи до змісту антикризового управління, його принципів і методів діагностики, упередження, нейтралізації та подолання кризових явищ, недопущенні справи про банкрутство (мирова угода), виведення підприємства зі стану банкрутства (санация), мінімізації втрат при застосуванні організаційно-правових інструментів банкрутства;

- обґрунтована доцільність створення системи раннього упередження і реагування у багатогалузевих сільськогосподарських підприємствах та при районних управліннях сільського господарства з метою виявлення негативних тенденцій, проведення своєчасних запобігаючих заходів кризовим явищам, забезпечення їх ефективного фінансового, стратегічного та операційного менеджменту.

удосконалено методологічні підходи до:

- формування критеріальних показників-індикаторів оцінки фінансового стану аграрних господарюючих суб'єктів, що розширює можливість оперативного реагувати на зміни їх кумулятивного росту в залежності від часового діапазону при визначенні моделей кризовості;

- проведення діагностики кризової ситуації та кризового стану з метою теоретичного їх обґрунтування та практичного застосування, що дозволяє вирішувати проблеми антикризового управління;

- оцінки ефективності управлінської команди за: рівнем професіоналізму та організаційної культури, стабільністю та співвідношенням молодих і досвідчених працівників, стилем роботи лідера та нормою управляємості, економічним і соціальним захистом працівників виробничої сфери, мотивацією праці, фінансовими результатами, діяльністю бригадних рад, які створюють внутрішній механізм саморегуляції системи, що дозволяє побудувати типологію і класифікацію оціночних критеріїв для вирішення теоретико-методологічних та практичних проблем кадрового менеджменту;

- кадрової політики в умовах упередження, розгортання, нейтралізації та подолання кризових явищ шляхом професійної і психологічної підготовки, перепідготовки, підбору спеціалістів, менеджерів для створення професійного ядра та кризис-груп, які здатні проводити оцінку фінансового стану, вирішувати соціально-економічні проблеми, приймати нестандартні антикризові рішення в умовах фінансового оздоровлення господарюючого суб'єкту;

– проблеми самозайнятості населення аграрної сфери, які можуть реалізуватися шляхом організації підприємницької діяльності та вести особисте господарство, що передбачає пом'якшення безробіття, збільшує доходи сільської родини, дозволяє в повній мірі використовувати індивідуальні, фізичні та розумові здібності людини.

набули подальшого розвитку:

– теоретичні обґрунтування взаємозв'язку кризових явищ, їх циклічного прояву у природі, демографії, техніці, економіці, науці і політиці, які посилюють регулювання динамічних процесів у аграрній сфері;

– систематизація чинників щодо руйнівних процесів сільсько-господарського виробництва внаслідок: зниження відтворювальної функції землі, недостатнього фінансового, матеріально-технічного забезпечення, недосконалого управління витратами, стрімкого росту безробіття, неврегульованістю і безсистемністю правових, економічних відносин на всіх рівнях управлінської ієрархії, відсутністю програми соціального захисту населення, запобіжним інструментом яких є антикризове управління;

– обґрунтування антикризового організаційно-економічного механізму, спрямованого на ефективне використання землі, антикризовий реінжиніринг, науково-прогнозовану стратегію маркетингу та інноваційно-інвестиційний інструмент ресурсозбереження, стратегічний, кадровий менеджмент, фінансове оздоровлення, управління ризиками, диверсифікацію аграрного виробництва; яка знаходить своє поширення через організацію багатогалузевого господарства, розвиток підсобних, допоміжних та обслуговуючих галузей у поєднанні з фермерськими та особистими господарствами сільського населення;

– пропозиції щодо змін до Закону України „Про відновлення плато-спроможності боржника або визнання його банкрутом” (Ст. 44 та Ст. 50), які передбачають єдині підходи до процедури банкрутства сільсько-господарських господарюючих суб'єктів, особливості оцінки основних засобів виробництва, технологію, сезонний та часовий діапазон виробництва сільськогосподарської продукції;

– теоретичні положення формування механізму державного регулювання кризовими явищами: законодавчого, виконавчого, контролюючого характеру з метою соціального захисту населення та створення умов до ”виживання” господарюючих суб'єктів у період кризової ситуації;

– кваліфікаційно-професійні моделі, навчальні плани, посібники для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з анти-кризового управління в аграрній сфері, що є важливим чинником ефективного менеджменту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що використання розроблених у дисертації пропозицій розвиває організаційні та методологічні основи антикризового управління в сільськогосподарських суб'єктів господарювання. Результати дисертаційної роботи впроваджені у практику підприємств та районів Полтавської області, зокрема Зіньківського, Карлівського, Новосанжарського, Решетилівського, Миргородського районів, а також в Агентстві з питань запобігання банкрутству підприємств і організацій, обласних центрах зайнятості. Підготовлений навчальний план, програми підвищення кваліфікації державних службовців, керівників та спеціалістів сільського господарства з питань антикризового управління в АПК (для навчальних закладів післядипломної освіти кадрів агро-промислового комплексу України) та навчальний посібник „Антикризове управління в АПК” (у співавторстві, із яких 1, 2, 3, 4, 7, 10, 11, 12 розділи належать автору) для студентів економічних спеціальностей вищих аграрних закладів освіти III – IV рівня акредитації, який використовується в навчальних закладах України.

Особистий внесок здобувача. Одержані наукові результати дослідження є особистими розробками автора. Їх використання в практиці роботи сільськогосподарських

підприємств спрямоване на упередження розвитку кризових явищ, забезпеченні їх фінансової стабільності, недопущенні справи про банкрутство (мирова угода), виведення підприємства зі стану банкрутства (санация), мінімізації втрат при застосуванні організаційно-правових інструментів банкрутства.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження доповідались на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Економічні проблеми розвитку регіонів та підприємств на початку XXI століття” (ПНТУ ім. Ю.Кондратюка, м. Полтава, 22-23 листопада 2001р.), Міжнародних наукових конференціях “Ринкова трансформація економіки АПК” в Харківському національному технічному університеті сільського господарства ім. П. Василенка (5-6 грудня 2002 р. м.Харків), Міжнародній науково-практичній конференції в Київському національному економічному університеті (23-24 квітня 2003 р., м. Київ), у Полтавській державній аграрній академії на науково-практичній конференції (20 та 21 квітня 2004, 2005 рр. м. Полтава), Міжнародній науково-практичній конференції “Формування конкурентоздатності підприємств АПК в умовах ринкової трансформації економіки” (ПДАА, м. Полтава 2-4 червня 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Науковий потенціал світу-2004” (ДНУ, м. Дніпро-петровськ 1-15 листопада 2004 р.), науковій конференції, присвяченій пам’яті професора, заслуженого діяча науки і техніки України, О.С. Бородкіна (АСОУ, м. Київ, 2005р.), Міжнародній науково-теоретичній конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження професора І.В. Поповича (ДАУ, м. Житомир 3-5 березня 2005р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Організаційно-правові та фінансово-економічні проблеми адаптації підприємств АПК до ринкових умов господарювання та шляхи їх вирішення” (КНУХТ, м. Київ 19 - 20 травня 2005 р.).

Публікації результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи опубліковані у 51 науковій праці, підготовлених самостійно та у співавторстві, загальним обсягом 68 д.а. З них авторських – 42 д.а., у тому числі 1 – монографія (одноосібна), 21 стаття у наукових фахових виданнях, 20 – в інших наукових виданнях, 9 – матеріалів науково-практичних міжнародних конференціях.

Обсяг та структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст викладено на 381 сторінці друкованого тексту. Робота містить 25 таблиць, 56 рисунків та 9 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі – “Теоретичні основи антикризового управління” - досліджений взаємозв’язок розвитку циклічності кризових явищ у природі, демографії, техніці, державі та культурі. В контексті цього дана оцінка фінансового стану сільськогосподарських суб’єктів господарювання регіону.

Циклічні коливання макроекономічних систем є багатofакторним процесом, який поєднує дію різноманітних чинників, що зумовлюють кризові явища та їх взаємозв’язок. Доведено, що до першої групи можна віднести екологічні та демографічні цикли і кризи. Екологічна криза є результатом невіршеного протиріччя між практикою споживацького відношення суспільства до природи. Складовими екологічної кризи є деградація сільськогосподарської ресурсної бази; знищення лісів; вимирання багатьох видів тварин та рослин; забруднення води та повітря; надмірне використання природних ресурсів. Протидіючими чинниками екологічних кризових явищ є екологічний менеджмент, контролінг соціоекологічного напрямку, екологічне страхування та аудит, функції яких мають виконувати органи місцевого самоврядування. Автор приєднується до думки вчених, що важливим чинником екологозбереження є платне природокористування, яке включає в себе систему економічних оцінок природних ресурсів, відображених в екоакціях з метою залучення додаткових коштів на проведення екологічних заходів та стимулювання вкладів капіталу у заходи по виробництву екологічної продукції. Наслідком екологічних

кризових явищ є демографічна криза. Демографічні цикли знаходять вираження як у життєвому циклі окремої людини, родини, зміні поколінь людей, так і в періодичних коливаннях народжуваності, фертильності і смертності, середньої очікуваної тривалості життя, чисельності населення і його статеві-вікової структури. Аналіз демографічної ситуації, який склався в Полтавській області і в Україні, дає підстави стверджувати про тенденцію скорочення населення, зокрема сільського. За останні 14 років сільське населення країни зменшилося більш ніж на 2 млн. чол. У Полтавській області сільське населення за період 1960-2004 роки зменшилось у 2 рази. В структурному співвідношенні сільське населення займає 41%, а працездатне – 38%. Спостерігається різке постаріння населення – вікова група населення понад 60 років становить 26%, із кожним роком цей відсоток збільшується.

Причиною скорочення сільського населення є депопуляція. Протягом 2004 року на 1000 чоловік померло 29,1, а народилось 11,8 чол. Слід зазначити, що в 1901 році природний приріст у регіоні становив + 19. Демографічна кризова ситуація спричинена зниженням індексу людського розвитку, недостатнім соціальним забезпеченням, погіршенням екологічної ситуації, незадовільним медичним обслуговуванням, неповноцінним харчуванням, відсутністю програми соціального захисту населення, стрімким ростом сільського безробіття. Скорочення чисельності населення, його найбільш кваліфікованого трудового потенціалу відбувається внаслідок міграційних процесів.

Демографічна криза створює підґрунтя для технологічних і економічних криз які, на нашу думку, слід віднести до другої групи. Проведені дослідження соціально-економічного стану аграрної сфери Полтавської області й України за 64 роки свідчать, що економічні цикли і кризові явища можуть проявлятися як у короткому періоді з терміном часу 3-4 роки так і мати тривалий діапазон – до 19 років (рис. 1). У теорії циклічності і кризовості аграрної сфери важливе місце займають методологічні підходи до оцінки кризових явищ у рослинницьких і тваринницьких галузях. Дослідження свідчать, що виробництво зернових культур впливає на зміни виробництва продукції тваринництва з інтервалом на 1 рік.

Рис. 1. Рівень виробництва зерна в Полтавській області (1940 – 2004 рр.)

Наслідком кризового стану аграрної сфери є зниження обсягу виробництва і продажу основних видів сільськогосподарської продукції її конкурентоспроможності, недостатнього забезпечення основними та оборотними засобами виробництва. За 14 років у регіоні у 2 рази скоротилась кількість сільськогосподарської техніки (виробництво тракторів в Україні скоротилось у 33 рази, а сільськогосподарських машин у 70 разів). Виробництво характеризується низьким рівнем доходності товаровиробників, обмеженістю і відсутністю у них внутрішніх нагромаджень на технологічне оновлення і відтворення. За період 1990 – 2004 рр. у 5 разів скоротилась удобрена площа мінеральними добривами і в 6,5 органічними. У результаті ерозійних процесів щорічні втрати найбільш родючої частини ґрунту становлять 15 т з га. Порушений диспаритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію є не на користь господарюючих суб'єктів аграрної сфери, наприклад, співвідношення цін на аміачну селітру і зерно становило 1:0,6, цукрових буряків – 1:0,3. Наслідком цього є різке зниження урожайності сільськогосподарських культур. За досліджуваний період на 10 ц/га зменшилась урожайність зернових і соняшнику, на 46,4 ц/га – цукрових буряків. Продовжується спад виробництва тваринницької продукції.

Починаючи з 1991 року, формується стійка тенденція збільшення операційно-технологічних та виробничих витрат, зниження рентабельності, прибутку в розрахунку на одиницю земельної площі, фондівіддачі (табл. 1).

На 1.01 2005 року в регіоні було зареєстровано 158 збиткових сільськогосподарських підприємств (33 % від загальної кількості). Середня сума збитку на одне підприємство становила 402 тис. грн.

Таблиця 1.

Рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах, %.

Види продукції	Роки					Відхилення з 2004 р. до 1990 р (+, -)
	1990	1995	2000	2003	2004	
Зерно	339,0	126,2	73,5	55,6	20,4	-318,6
Насіння соняшнику	327,0	232,7	59,9	60,6	43,2	-283,8
Цукрові буряки (фабричні)	39,5	46,4	0,3	3,9	-3,0	-42,5
Овочі відкритого ґрунту	- 6,8	- 9,3	- 20,7	6,5	-36,3	-29,5
Картопля	- 4,9	2,0	- 10,2	4,5	-16,2	-11,3
Плоди	59,8	0,0	- 64,5	18,6	-31,9	-91,7
Молоко і молочні продукти	27,5	- 17,2	1,6	18,3	7,4	-20,1
М'ясо:						
великої рогатої худоби	27,1	- 10,6	- 39,6	-41,5	-32,0	-59,1
свиней	30,0	- 6,8	- 24,9	-42,2	-25,8	-55,8
Яйця	27,6	57,6	17,3	30,4	17,9	-9,7
Вовна	- 31,5	- 74,3	- 92,0	-83,4	-84,1	-52,6

Причинами такого становища є недостатнє фінансове і матеріальне забезпечення відтворення сільськогосподарського виробництва, неврегульованість правових, фінансових відносин, недосконале управління витратами та операційною діяльністю, відсутність науково-прогнозованої стратегії і тактики маркетингу, неадаптованість управлінської команди до ринкових трансформацій, залежність від природно-кліматичних умов. Затяжний кризовий стан зумовлений макроекономічною політикою держави, яка, на думку автора, повинна формуватися виключно за критеріальною оцінкою приросту ефекту – збільшення виробництва, зниження собівартості, формування доходів сільських жителів, сплатою податків через створення науково обґрунтованих фондів споживання і нагромадження.

Характеристика сукупності чинників, що вплинули на фінансовий стан сільськогосподарських суб'єктів господарювання за останні 14 років, дає підстави стверджувати, що руйнація матеріально-технічної бази, зниження відтворювальної функції землі, екологічна і демографічна кризи поглиблюється з кожним роком. Зростає безробіття в аграрній сфері, деградація висококваліфікованої частини трудового потенціалу, низькі закупівельні ціни і висока собівартість продукції, поглиблення диспаритету цін на сільсько-господарську та промислову продукцію, неплатоспроможність близько 60 % сільськогосподарських підприємств, скорочення інвестицій, відсутність комплексної державної програми розвитку галузі та соціального захисту населення свідчать, що аграрна сфера знаходиться в кризовій ситуації, яка перейшла у кризовий стан.

Природа і механізм циклів духовної сфери та етико-релігійних циклів взаємозалежні з фазами екологічних технічних та економічних циклів. Вони мають найбільш складний характер, залежать від потреб людей і рівня їхнього задоволення, соціальної стратифікації, сфери духовного відтворення (науки, культури, етики, ідеології, включаючи релігію). Індустріальна наукова парадигма виявилася неспроможною розпізнати сутність радикальних змін. Народжується міждисциплінарний синтез знань поза офіційною наукою, які впливають на менталітет людини змінюють її потреби. Зміни наукових парадигм на стику нових дисциплін передбачають низку методологічних, теоретичних, організаційних проблем, які потребують оперативного вирішення.

Порівняний аналіз еволюції аграрних відносин, які відбувались у світі, починаючи з 134 року до н.е. паралельно з Україною (2-4 тис. років до н.е. по 2004 рік), показує, що економічний розвиток нашої держави відстає від розвинених країн світу на 70-100 років, хоча має тенденцію до скорочення в часовому діапазоні. На наш погляд, це є головний об'єктивний чинник затяжної кризи в Україні. Відставання розвитку аграрних реформ від вимог часу може бути подолане до 2050 року в результаті реалізації активних антикризових заходів Уряду.

У другому розділі **“Концептуальні положення життєвого циклу підприємства та причини виникнення кризового стану і загрози банкрутства”** – висвітлюється концепція життєвого циклу підприємства, причини виникнення та розвитку кризових явищ, кризової ситуації, кризового стану, а також особливості банкрутства в аграрних підприємствах. На основі концептуального підходу встановлено, що життєвий цикл підприємства може бути виражений основними фазами життєдіяльності та загрозами виникнення кризових ситуацій:

фаза – “народження підприємства”, на даному етапі формується та налагоджується виробництво, займаються ринкової ніші, отримується прибуток, кризова ситуація може виникнути в результаті відсутності адаптованої до зовнішнього середовища системи управління через недостатній рівень професіоналізму лідера а управлінської команди, відсутність мотиваційних чинників, стратегічного підходу до прийняття управлінських рішень, стійких внутрішньогосподарських зв'язків та низької дисципліни праці, аморальності;

фаза – “дитинства і юності”, особливостями якої є прискорений приріст виробництва, закріплення ринкової ніші, впровадження енергозберігаючих технологій виробництва, збільшення прибутку в результаті стимулювання колективної й індивідуальної праці. Кризова ситуація може виникнути в результаті відсутності механізму управління витратами і прибутком через неповну інформацію про витрати виробництва, грошові надходження, якість сільськогосподарської продукції, наявність кредиторської і дебіторської заборгованостей, недостатнього оперативного і фінансового аналізу, негативної дії ефекту операційного важеля, форс-мажорні обставини;

фаза – “зрілості” характеризується систематичним, збалансованим зростанням виробництва та фінансової стійкості, ефективним управлінням за рахунок делегування повноважень (децентралізоване керівництво), збільшенням асортименту продукції та розширенням сегменту ринку збуту, застосуванням енергозберігаючих економічно ощадних технологій виробництва, розподілом і кооперацією, мотивацією і стимулюванням колективної й індивідуальної праці. Кризова ситуація може виникнути в результаті порушень в системі координації і регулювання функцій управління через надмірну залежність від кредиторів, недостатність власного капіталу, оборотних засобів, порушення трудової дисципліни, низького рівня професіоналізму управлінської команди;

фаза – “старіння підприємства” супроводжується зниженням виробництва продукції та фінансової стійкості підприємства, прагненням зберегти досягнуті результати (залишитися на “завойованих” позиціях). Подальше існування підприємства можливе при умові його оздоровлення по всіх напрямках діяльності через систему “омолодження” управління, гнучкого режиму праці, участі працівників у перерозподілі прибутку. Кризова ситуація може виникнути через відсутність модернізації, диверсифікації, маркетингової стратегії, інновації виробництва та відсутності системи упередження і реагування.

Доведено, що кризове явище, кризову ситуацію не можна ототожнювати з кризовим станом. Кризове явище може мати одноразовий прояв, а сукупність кризових явищ дестабілізують систему управління і створюють кризову ситуацію. На відміну від кризової ситуації, кризовий стан характеризується більш тривалим періодом розвитку, зменшенням темпів зростання виробничих параметрів. Кризовий стан характерний як процес економічного зниження відтворювальної функції суб'єкта господарювання,

критичний період якого визначається дією законодавчих актів. Виокремлення кризових ситуацій і кризового стану дозволяє розробити методологічні підходи для вибору методів і оціночних процедур із метою проведення діагностики та розробки антикризових заходів. Критичні спів-відношення загальної виручки від реалізації продукції до виробничих витрат (постійних і змінних) дозволяють визначити межу кризи. Значення кризового стану може змінюватися (збільшуватися або зменшуватися) при зміні рівня змінних витрат. Змінні витрати забезпечують виробництво певного обсягу продукції. В даному випадку виручка від продажу продукції повинна покривати змінні витрати і частину постійних витрат, що дозволяє підприємству продовжувати виробництво в екстремальних умовах (табл. 2).

З розвитком ринкових відносин в Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості порушених справ про банкрутство. Процедура банкрутства сільськогосподарських підприємств має свої особливості через сезонний характер виробництва, що відображається в часовому діапазоні до 15-17 місяців.

Таблиця 2

Діагностика кризової ситуації ПП “Чиста криниця”

Показники	Од. виміру	Роки				
		2000	2001	2002	2003	2004
Виручка від реалізації продукції	тис. грн.	646	720	450	480	680
Прибуток від реалізації продукції	тис. грн.	203	200	-46	-116	40
Сума постійних витрат	тис. грн.	126	170	124	246	208
Сума змінних витрат	тис. грн.	317	350	372	350	432
Всього витрат	тис. грн.	443	520	496	596	640
Змінні витрати у % до всіх витрат	%	71	67	75	58	67
Рівень критичного об'єму реалізації продукції	тис.грн.	443	520	496	596	640
Нижнє значення стану екстремальності	тис.грн.	317	350	372	350	432
Маржинальний доход (постійні витрати + доход)	тис.грн.	329	370	124	246	248

У разі, якщо протягом строку санації фінансовий стан сільсько-господарського підприємства погіршився у зв'язку з стихійним лихом, строк санації може бути продовжений на термін до одного року. Автор вважає, що процедура інституту банкрутства у сільськогосподарських суб'єктів господарювання повинна мати єдині підходи до всіх підприємств, враховувати їх спеціалізацію, технологію виробництва, територіальне розміщення, природно-кліматичні умови. Право придбання об'єктів нерухо-мості, основних і оборотних засобів, а також акцій за умови оголошення підприємства банкрутом, повинно надаватись особам, які мають фахову сільськогосподарську освіту для подальшого ведення сільськогосподарського виробництва. При оцінці ліквідної маси – з метою визначення справедливої ринкової вартості – необхідно оцінювати стан основних засобів на період формування ліквідаційної маси з урахуванням регіональних особливостей. Оголошення про визнання боржника банкрутом, подані до місцевих періодичних видань, значно ускладнюють процес відстеження кредиторам або потенційним інвестором стану боржника, тому дану процедуру потрібно здійснювати лише через офіційні друковані органи або бюлетені.

У третьому розділі – **“Методологія діагностики кризових явищ, кризових ситуацій та кризового стану у господарюючих суб'єктах аграрної сфери”** - запропонована оцінка виявлення симптомів розвитку кризових явищ, практичний інструментарій та моделі діагностики кризового явища, кризової ситуації та кризового стану.

Для діагностики кризового стану, кризового явища і кризової ситуації необхідне сумісне використання фінансових, внутрішньогосподарських, виробничих і економічних показників, які доцільно класифікувати за видами діяльності, за центрами витрат, доходів і відповідальності. Методика визначення основних показників – індикаторів, центральне місце серед яких займає собівартість, повинна враховувати наявність основної, побічної, супутньої сільськогосподарської продукції при розподілі виробничих витрат та механізм управління ними. Після проведення фінансового аналізу підприємства-боржника здійснюється аналіз за системою показників ліквідності і платоспроможності. На наш погляд ліквідність – це короткострокова характеристика платоспроможності, яка вказує на швидкість перетворення активів на готівку, але не завжди цей показник є прийнятним для сільськогосподарських суб'єктів господарювання. Ліквідність слід розглядати як стан активів у їхньому обороті, який закінчується отриманням грошових коштів, що є необхідною умовою платоспроможності. Платоспроможність – це готовність виконати платіжні зобов'язання в зазначений строк. У сільськогосподарській галузі де виробничий і робочий період у рослинницькій галузі не збігається, продукцію отримують у третьому або четвертому кварталі поточного року, часто затримують її реалізацією з метою цінового виграшу, надходження грошових коштів відбувається зі значним спізненням. Це залежить від низки факторів і, в першу чергу, від виду продукції її якості, умов договору, платоспроможності покупця, економічної ситуації тощо. В тваринницькій галузі, навпаки, продукція, що швидко псується, потребує швидкої реалізації. Коли відсутня переробка, суб'єкт господарювання втрачає значні кошти. В даному випадку платоспроможність і ліквідність не можна ототожнювати. Автором запропоновано моделі проведення діагностики кризового явища, кризової ситуації та кризового стану. Кризове явище можна визначити скороченням виробництва і реалізації продукції та грошових надходжень за попередній період більше ніж на 15 відсотків.

Для створення моделі діагностики кризової ситуації запропоновані такі показники: валова і реалізована продукція, виробничі витрати (постійні і змінні), прибуток від реалізованої продукції, маржинальний дохід та розрахунок межі кризи. Для кризової ситуації в законодавчому порядку визначений термін розвитку процесу від 90 днів до 15 місяців. Продовження даного терміну буде характеризуватися переходом господарюючого суб'єкта до кризового стану. Модель кризового стану, крім вищезазначених, характеризується: структурою і станом оборотних активів та основного капіталу, оцінкою дебіторської і кредиторської заборгованості, показниками рентабельності і платоспроможності (табл. 3). Комплексна оцінка фінансового стану сільськогосподарських підприємств Полтавської області показала, що жодне із досліджуваних 473 підприємств не є абсолютно ліквідним. Більшість 239 сільськогосподарських підприємств (50,5%) мають критичну неплатоспроможність і лише 76 підприємств є платоспроможними. На етапі надкритичної неплатоспроможності (явного банкрутства) перебуває 33 % (близько 158 підприємств), тобто це підприємства, які одержали збитки, а тому коефіцієнт покриття, абсолютної ліквідності та забезпечення власними засобами менші нормативних, вони не володіють достатніми ресурсами, щоб самостійно вийти з кризового стану.

Таблиця 3

Модель діагностики кризового стану сільськогосподарських підприємств Котелевського району Полтавської області

Показники	Норматив-не значення	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2003 р. до 2001 р. (+,-)
-----------	----------------------	---------	---------	---------	--------------------------

1. Показники структури капіталу					
Коефіцієнт автономії	≥ 0,5	0,9	0,9	0,9	-
Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	< 0,5	0,09	0,1	0,1	0,01
Коефіцієнт фінансування	≥ 1	10,3	9,1	5,8	-4,5
Коефіцієнт фінансового ризику	< 1	0,1	0,1	0,2	0,1
Коефіцієнт довг залучення позикових коштів	Зменшення	0,007	0,01	0,05	0,04
2. Показники стану оборотних активів					
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Збільшення	0,2	0,3	0,3	0,1
Коефіцієнт забезпеченості оборотних коштів	≥ 0,1	0,7	0,8	0,7	-
Коефіцієнт забезпеченості запасів	≥ 0,5	0,9	0,9	0,8	-0,1
Коефіцієнт маневр власних оборотних коштів	Збільшення	0,007	0,004	0,008	0,001
3. Показники стану основного капіталу					
Коефіцієнт реальної вартості майна	Збільшення	0,9	0,8	0,8	-0,1
Коефіцієнт реальн. вартості осн засобів у майні	Збільшення	0,7	0,6	0,6	-0,1
Коефіцієнт накопичення амортизації	Зменшення	0,4	0,4	0,4	-
Коефіцієнт співвіднош оборот і необорот активів	Збільшення	0,4	0,6	0,5	0,1
4. Показники оцінки дебіторської заборгованості					
Коефіцієнт обертання дебіторської заборгов.		12,2	10,6	8,8	-3,4
Тривалість одного обороту, днів		30	34	41	11
Питома вага дебітор заборгов в капіталі, %		3,3	4,4	5	1,7
Питома вага дебіт заборг в оборотних активах, %		12,8	13,2	14,1	1,3
Відношення дебітор заборгов до кредитор, %		46,6	71,6	86,3	39,7
Відношення дебіторської заборгованості до чистого доходу (виручки), %		8,2	9,4	11,4	3,2
5. Показники оцінки кредиторської заборгованості					
Коефіцієнт обертання кредиторської заборгован		5,3	6,6	10,1	4,8
Тривалість одного обороту (середній період погашення) кредиторської заборгованості, днів		68	55	36	-32
Питома вага кредитор заборгован. в капіталі, %		7,1	6,1	5,8	-1,3
Питома вага кредиторської заборгованості у поточних зобов'язаннях, %		91,3	81,7	67	-24,3
Відношення кредиторської заборгованості до оборотних активів		27,5	18,4	67	39,5
Припадає кредиторської заборгованості на 1 грн. дебіторської заборгованості, грн.		2,1	1,4	1,2	-0,9
Відношення кредиторської заборгованості до чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), %		17,6	13,2	13,2	-4,4
6. Показники платоспроможності підприємств					
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	≥ 0,2	0,2	0,2	0,1	-
Проміжний коефіцієнт платоспроможності	≥ 0,7	0,5	0,7	0,6	0,1
Загальний коефіцієнт платоспроможності	≥ 2,0	3,5	5	3,5	-
Коефіцієнт загальної платоспроможності	Збільшення	11,3	11,7	7,1	-4,2

У четвертому розділі „Антикризова модель розвитку аграрної сфери”, узагальнюючи інтерпретацію як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, запропоновано теоретико-методологічні підходи до визначення суті та змісту антикризового управління, розкрито антикризові заходи виходу галузі із кризового стану.

Антикризове управління – це система організаційно-економічних заходів з діагностики, упередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин

виникнення в економічних системах на всіх рівнях економіки. Антикризове управління базується на загальних принципах і методах, які притаманні управлінським процесам: плануванню, організації, обліку, аналізу, регулюванню і координації, контролю і мотивації, хоча має свої особливості: пошук головної проблеми та нейтралізація кризових явищ, максимальне використання природно-кліматичних можливостей, концен-трацію та збереження ресурсного, фінансового, трудового потенціалу, часовий діапазон до початку ліквідаційних процедур, об'єктивність і реальність в оцінці ситуації, максимальне залучення кваліфікованих фахівців до розробки та прийняття антикризових рішень із урахуванням багатоваріантності та ризиковості, стимулювання їх діяльності у розв'язанні кризових проблем.

Головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого фінансового стану в результаті своєчасного реагування на зміни, викликані зовнішнім середовищем (економічних, політичних, соціальних, міжнародних метаморфоз) через введення в дію антикризових інструментів, що дають змогу усунути тимчасові фінансові ускладнення та подолати кризові явища. У всіх галузях і на всіх рівнях управління необхідно враховувати можливість виникнення кризових явищ та механізм їх подолання. Автор не поділяє думку вчених, які обґрунтовують теорію недоцільності здійснення антикризових методів (лікування) підприємств, а пропонують застосовувати природний біологічний фактор “виживає сильніший.” Навпаки, коли своєчасно „хворобу” лікують одужання настає швидше. Розвиток кризових явищ, методи діагностики, особливості їх прояву та процес антикризового управління показані в таблиці 4.

У системі організаційно-економічних антикризових заходів (рис. 2) важливе місце належить санації – сукупності заходів, що здійснюються під час проходження справи про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації. Санація спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі чи частково вимог кредиторів, реструктуризації боргів і капіталу або зміни організаційно-правової та виробничої структури управління боржника. Виробничо-технічні санаційні заходи пов'язані, насамперед, із модернізацією виробничих засобів та технологічним оновленням виробництва (переобладнанням тваринницьких приміщень, застосуванням комплексної механізації трудомістких робіт, удосконаленням технологій вирощування сільськогосподарських культур, зменшенням простоїв техніки та підвищенням ритмічності виробництва, зниженням собівартості продукції в результаті ефективного управління витратами, збільшенням асортименту продукції що виробляється).

У Полтавській області де особисті господарства населення викорис-товують 13,7 % сільськогосподарських угідь, на 1.01. 2004 року ними вироблено 58,9 % м'яса, 66,5 % молока, 36,5 % яєць, майже 100 % картоплі і овочів. У регіоні набувають поширення обслуговуючі кооперативи. В Глобинському районі для транспортування і зберігання сільськогоспо-дарської продукції об'єдналися 21 фермерське господарства, 4 приватні та 9 агрофірм. Матеріально-технічна база обслуговуючого кооперативу склада-ється із складських приміщень на 7 тис. т зерна, сушарки, лабораторії, вагової, критого току, комбікормового цеху, гаражу, трактора, трьох автомобілів, крупорушки, дизельної електростанції. Його пайовий фонд становить 77,5 тис. грн., резервний – 70 тис. грн., неподільний – 3,55 тис. грн. У 2004 році кооперативом надано послуг на суму 150 тис. грн. Лише на зберіганні зерна сума економії становила 4651 грн.

Таблиця 4

Розвиток кризових явищ та процес антикризового управління

Розвиток кризового явища	Методи діагностики, інструментарій	Особливості прояву кризового явища	Процес антикризового управління
--------------------------	------------------------------------	------------------------------------	---------------------------------

1. Перед-кризова ситуація	Аналіз виробничих та економічних показників господарської діяльності підприємства	Наявність короткочасних симптомів кризи у вигляді стагнації або незначного зменшення найважливіших виробничо-господарських	Нормалізація діяльності підприємства: визначення та усунення причин розвитку кризи; припинення зниження показників виробничо-господарської діяльності підприємства
2. Легка криза	Читання балансу, експрес - аналіз фінансового стану підприємства	Стале зниження найважливіших економічних показників, збитковість господарської діяльності	Усунення причин розвитку кризи: припинення зниження найважливіших показників фінансового стану; мінімізація збитків і вимивання власного капіталу.
3. Криза поточної платоспроможності	Поглиблений експрес-аналіз, аналіз фінансової стійкості, та плато-спроможності підприємства	Фактичний або прогнозований дефіцит ліквідних коштів для фінансування поточної господарської діяльності	Недопущення розвитку (поглиблення) кризи: пошук грошових коштів для продовження фінансування діяльності підприємства; пошук внутрішніх механізмів надходження грошових коштів.
4. Криза боргової платоспроможності (загроза банкрутства)	Рейтингова(комплексна) оцінка діяльності підприємства, аналіз власного капіталу та плато-спроможності підприємства	Фактичний або прогнозований дефіцит ліквідних коштів для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань (погашення боргів)	Недопущення порушення справи про банкрутство (мирова угода): пошук ліквідних засобів для виконання негайних фінансових зобов'язань; залучення нового зовнішнього капіталу одержання тимчасової відстрочки або пролонгація раніше отриманих кредитів і позичок
5. Криза майнової платоспроможності (банкрутство)	Визначення надкритичної платоспроможності і. Аналіз забезпеченості боргу реальними активами. Оцінка ділової активності та інвестиційної привабливості	Порушення справи про банкрутство, перевищення зобов'язань перед кредиторами над активами (власним капіталом) підприємства	Виведення підприємства зі стану банкрутства (санація): часткова мобілізація наявних активів для розрахунку по зобов'язаннях; проходження процедури банкрутства з мінімальними втратами для власників підприємства

Одним із антикризових заходів є цілеспрямований пошук нових технологічних рішень. Нині в умовах становлення ринкових відносин і реформування господарського механізму підприємств спостерігається значне скорочення масштабів інноваційно-інвестиційної діяльності. В 2004 році, за розрахунками Міністерства економіки, при потребі 20 млрд. доларів США, загальний обсяг прямих інвестицій в економіку України становив 6657,6 млн. дол., тоді, коли в 1998 р. 7,26 млрд. дол. США, із яких 2 % направлені у сільське господарство, а 16 % – у харчову промисловість. По Україні на одного мешканця села інвестиції становлять 140 дол. США, а в Полтавській області лише 91 дол., оскільки інвестиційний рейтинг області вважається середньо привабливим.

У регіоні збереглися унікальні енергозберігаючі технології вирощування сільськогосподарських культур, із застосуванням комбінованих ґрунтообробних агрегатів, виведені нові сорти озимої пшениці “Коломак”, “Левада”, “Диканька” та ін., гороху і

сочевиці, проводяться дослідження в галузі свинарства, що здатні забезпечити розвиток сучасного високо-технологічного виробництва у відповідності до світових стандартів. Цей інтелектуальний потенціал не використовується в достатній мірі через незадовільне державне фінансування та вплив професійних кадрів із галузі. Для досягнення ефективності використання наявного потенціалу в області необхідно створити інноваційну інфраструктуру (агротехнопарк, центр трансферу технологій та центр підтримки підприємництва аграрної сфери).

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції України ще не в повній мірі задовольняють потреби населення. У той же час значна частина продукції не знаходить збуту на внутрішньому ринку. Дані соціологічних досліджень, проведених серед населення Полтавської області (300 респондентів), свідчать, що основними причинами стримування виробництва є: нестача обігових коштів (55 %), недостатня технічна озброєність (34 %), високі ставки банківських кредитів (28 %), відсутність маркетингової стратегії (33%). Антикризова маркетингова стратегія полягає у висуванні найбільш важливих цілей в галузі виробничої, цінової, збутової політики і визначенні генеральних напрямів ділової активності підприємства.

Серед проблем, що найчастіше доводиться вирішувати керівникам і спеціалістам, що знаходяться в кризовій ситуації є обґрунтування рішень по диверсифікації виробництва. Горизонтальна диверсифікація передбачає розширення виробничої програми за рахунок розвитку нових сільсько-господарських галузей. Даний вид диверсифікації може розвивати ринково-орієнтовану і внутрігалузеву спеціалізацію в рослинництві, крім зернових культур, на вирощування сочевиці, сої, ріпаку, а в тваринництві, крім свинарства, на галузі звіроводства, бджільництва, птахівництва. Вертикальна диверсифікація передбачає включення в програму виробництва єдиного технологічного процесу: виробництво, переробку, транспортування, реалізацію певного виду продукції. Вертикальна інтеграція може бути як ринкового, так і внутрішнього спрямування, а латеральна (конгломератна) – залучає нові сфери діяльності не завжди орієнтовані на основне виробництво, наприклад, будівництво, підсобні промисли, туризм та ін. Диверсифікація у сільському господарстві пов'язана із сезонністю сільськогосподарського виробництва, нерівномірним використанням трудових та матеріальних ресурсів протягом року. Автор виділяє дві моделі поєднання сільськогосподарського виробництва з іншими видами діяльності. У першій моделі сільське господарство поєднується з переробною галуззю і реалізацією, у другій – з наданням різноманітних послуг (туристичних, виховних, культурних, екологічних, транспортних і т. ін.).

Доведено, що система руйнується під дією не лише внутрішнього її стану, але й негативного впливу сукупності факторів зовнішнього середовища, що зумовлюють дисбаланс дій: підвищення цін на нафтопродукти, газ, збільшення податкового навантаження або зниження цін на сільсько-господарську продукцію. Дисбаланс дій відбувається в результаті недостатнього упередження і регулювання кризовими явищами.

Державне регулювання кризовими явищами (ДРКЯ) – це заходи впливу законодавчого, виконавчого, контролюючого характеру, що здійснюються з метою стабілізації ВВП та соціального захисту населення, створюють умови для адаптації соціально-економічної систем до змін. Головною метою ДРКЯ є забезпечення фінансової стабільності господарюючих суб'єктів, зміцнення існуючого ладу всередині країни і за її межами, адаптація до умов, що змінюються, соціальна захищеність населення. Автором запропонована антикризова модель розвитку аграрної сфери (рис.3).

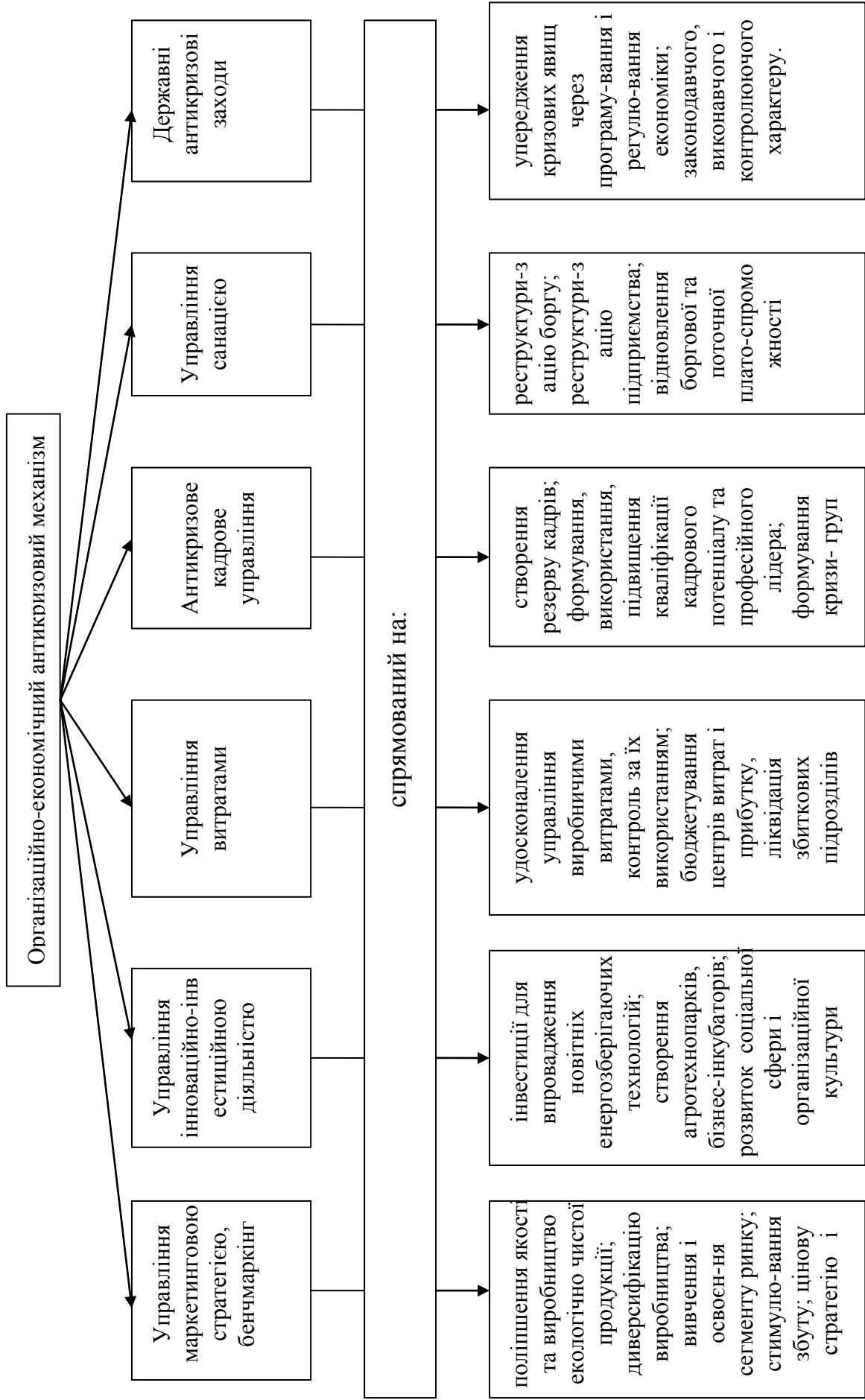

Рис. 2. Організаційно-економічний антикризовий механізм у підприємствах аграрної сфери

У п'ятому розділі – **“Внутрішньогосподарський антикризовий механізм”** - розкриваються внутрішньогосподарські можливості саморегуляції та адаптації до зовнішніх змін через систему раннього упередження і реагування, внутрішньогосподарський розрахунок, кадровий менеджмент в сільськогосподарських підприємствах та механізм самозайнятості сільського населення.

Суб'єкти господарювання аграрної сфери частіше ніж в інших галузях економіки потрапляють у кризову ситуацію. З метою упередження кризових явищ, виявлення причин, що їх зумовлюють, та розробки антикризових заходів у багатогалузевих сільськогосподарських підприємствах та при районних управліннях сільського господарства доцільно впровадити систему раннього упередження та реагування. На районному рівні така система повинна включати взаємодію та обмін інформацією фізичних і юридичних осіб та взаємозв'язок з Агентством з питань запобігання банкрутству підприємств, аудиторськими, консалтинговими службами, незалежними експертами, інвесторами, банками, науково-дослідними установами та іншими суб'єктами, які можуть брати участь у фінансовому оздоровленні, реформуванні підприємств, судових процедурах банкрутства.

Основними принципами організації системи є детермінованість, динамічність, цілісність, простота, відкритість, ієрархічність, взаємо-залежність між підсистемами і зовнішнім середовищем, чітко визначена мета функціонування. Система раннього упередження і реагування залежить від організаційної будови та структури управління підприємства та складається із наступних підсистем:

- аналітична підсистема виконує функції - спостереження, збір, обробку, систематизацію, збереження та передачу внутрішньогосподарської інформації та звітності керівникам і спеціалістам різних рівнів;

- інформаційно-технічна підсистема забезпечує функціонування комп'ютерної мережі і безперебійну роботу інформаційних систем

- юридично-кадрова підсистема займається збором, систематизацією, зберіганням, аналізом зовнішньої інформації для організаційно правового і кадрового забезпечення, здійснює підготовку, корекцію організаційно-розпорядчої документації, проводить аналіз судових справ пов'язаних із процедурою банкрутства;

- фінансово-економічна підсистема проводить збір, систематизацію і збереження зовнішньої інформації, узгоджує внутрішньогосподарську та зовнішню інформацію, здійснює внутрішньогосподарський аудит, готує податково-статистичну звітність, проводить фінансовий експрес та факторіальний аналіз, здійснює передачу інформації в разі неплатоспроможності, в районні управління або Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств і організацій. У даній підсистемі здійснюється бізнес-планування, прогнозування, стратегічний аналіз, розробка стратегії, сегментація ринку, позиціонування, просування продуктів на ринок, формування цін, зв'язок із науково-дослідними установами, створення банку даних для потенційних інвесторів;

- організаційна підсистема забезпечує координацію і регулювання інформаційних потоків, організацію, мотивацію, систематичний контроль за виконанням функцій СРУР.

Рис. 3. Антикризова модель розвитку аграрної сфери

Спеціалісти і менеджер СРУР виконують усі управлінські функції загальні (планування, організація, облік, аналіз, контроль, мотивація), специфічні (інвентаризація, діагностика, санація, реінжиніринг, бенчмаркінг, ризик-менеджмент) та оперативні (збір інформації, організація документо-обороту, оцінка фінансового стану, управління

інформаційними комп'ютерними технологіями, оформлення організаційно-правової документації) -(рис.4).

Рис. 4. Функціональні аспекти СРУР

Одним із головних саморегулюючих антикризових заходів, як вважає автор, є внутрішньогосподарський розрахунок. Досвід 70 – 90 років ХХ ст. свідчить, що рівень ефективності виробництва в сільськогосподарській галузі був високим завдяки впровадженню економічних методів господарювання, зокрема внутрішньогосподарського розрахунку і чекової форми контролю за виробничими витратами. В ТОВ „Вітчизна” Карлівського району, Агрофірмі „Обрій” Шишацького району, СБК „Росія” та ТОВ „Покровське” Зіньківського, СВК „Батьківщина” Котелевського району (таких підприємств в області близько 50) збереглась саме така форма управління витратами. Ці підприємства мають високу ефективність виробництва і фінансову стійкість в умовах ринкових перетворень.

Збереження ефективного методу управління витратами, підтримка впорядкованості внутрішньогосподарських зв'язків пов'язана із динамікою життєвого циклу підприємства, його організаційною культурою, що є результатом стабільності колективу та рівня його професіоналізму. В СВК „Батьківщина” Котелевського району конкурентноздатність виробництва сільськогосподарської продукції, високий рівень ефективності господарювання забезпечується діяльністю управлінської команди та її лідера. На прикладі цього виробничого кооперативу запропонована система показників, що характеризують механізм саморегуляції управлінської команди (табл. 5).

У період, коли підприємство потрапляє в кризову ситуацію, виникає необхідність формування кризис-груп із висококваліфікованих кадрів з урахуванням економічної, правової, психологічної, гендерної підготовки, що є необхідною умовою антикризових заходів у системі управління підприємством.

Кризовий стан аграрної сфери характеризує тенденція збільшення безробіття, пом'якшенню якої сприяє самозайнятість як основний чинник самореалізації людини та зміцнення фінансового стану родини. Само-зайнятість в аграрній сфері може здійснюватись у двох формах: через організацію особистих селянських господарств та організацію підприємницької діяльності в сфері малого бізнесу. В цьому напрямі у Полтавській області накопичений значний практичний досвід.

Обласним центром зайнятості, шляхом надання цільової допомоги по безробіттю, за 2,5 роки підготовлено близько 2 тис. підприємців, які працюють в аграрній сфері. Малий бізнес господарювання має ряд позитивних сторін: швидка адаптація, оперативність реагування на попит, мобільність при виконанні робіт, ефективно використання ресурсів, зниження накладних витрат, прискорення обороту капіталу. Дані переваги дозволяють успішно вирішувати ряд виробничо-господарських завдань: заповнювати ринок товарами, які користуються попитом, розширювати номенклатуру та якість послуг, налагоджувати випуск продукції малими партіям. Малі підприємства створюються також шляхом виділення структурних підрозділів із великих аграрних підприємств із правом юридичної особи або виокремлення окремих фізичних осіб, у розпорядженні яких є від 0,6 до 4 га землі. Останнім часом такі підприємці займаються бджільництвом, рибальством, кролівництвом, звіроводством, герудо-терапією, птахівництвом, конярством, овочівництвом, садівництвом, квітникарством, вирощуванням лікарських рослин.

У сільській місцевості підприємці заповнюють ринкову нішу з надання послуг по ремонту техніки, взуття, шиття одягу, косметології та ін. Поряд із цим відновлюються такі професії як бондарство, гончарство, пічникарство.

Таблиця 5

Оціночні показники ефективності управлінської команди

Показники	Нормативний коефіцієнт	Фактичний коефіцієнт
1. Професіоналізм: освіта спеціальна не нижче бакалавра, уміння використовувати сучасні енергоощадні, екологізберігаючі технології виробництва сільськогосподарської продукції	1	1
2. Стабільність колективу: стаж роботи в даному колективі менше 3 років від 3 до 5 років від 5-10 років від 10- до 20 років	1-стаж роботи понад 5 роки	0,1 0,1 1 1
3. Стиль роботи лідера: ліберальний демократичний авторитарний	1 0,3 0,4 0,3	0,2 0,4 0,4
4. Отримано прибутку з розрахунку на 1 працівника команди: від 10 до 20 тис. грн. від 20 до 30 тис. грн. від 30 до 40 тис. грн. від 40 до 50 тис. грн.	10 7 8 9 10	9 9
5. Організація управлінської праці: АРМ робочого місця, санітарно-гігієнічні умови, режим праці і відпочинку, комунікаційні зв'язки. забезпеченість транспортними засобами	5 1 1 1 1 1	0,50 0,76 0,80 0,56 0,92
6. Соціально-психологічний клімат	1	0,71
7. Підвищення кваліфікації: в наукових установах, стажування, самостійно в умовах виробництва	1	1 0,50 0,50
8. Мотивація праці: оплата праці, в тому числі матеріальне стимулювання: від 300 до 400 грн. від 400 до 500 грн. від 600 до 700 грн. від 700 і більше	1 – понад 500 грн.	0,9 0,1 0,2 0,2 0,5
9. Психологічна сумісність	1	0,7
10. Співвідношення: жінки / чоловіки	1 – коли 05/05	0,43/0,57

Незважаючи на позитивні моменти самозайнятості, відсутність достатніх коштів, матеріально-технічних ресурсів для ведення особистих господарств призвели до підвищення самоексплуатації та деградації працівників аграрної сфери, їх інтелектуального потенціалу. Перспективи самореалізації особистості, як вважає автор, можливі лише в мініколективі, із кількістю працюючих до 7 чоловік, різних за віком, статтю, професійною

підготовкою, психологічною сумісністю. Зазначені чинники внутрішнього характеру і зовнішнього впливу пропонуються як антикризові заходи в аграрній сфері.

ВИСНОВКИ

Результати дисертаційного дослідження дозволили сформулювати наступні висновки теоретико-методологічного та практичного характеру.

1. У дисертаційній роботі доведена необхідність обґрунтування форм кризи: кризове явище – загострений стан, різкий перелом, занепад, неконтрольована ситуація; кризова ситуація – багатофакторний процес, який поєднує дію різноманітних причин прояву, тенденцію розгортання, що характеризується інтенсивністю, темпоральністю та часовим діапазоном; кризовий стан – критичний тривалий період, при якому відбувається зниження темпів росту відтворення життєзабезпечуючих параметрів та платоспроможності господарюючого суб'єкта.

2. Узагальнені і систематизовані теоретичні положення процесу розвитку кризових явищ, які ґрунтуються на їх циклічності і взаємозв'язку у природі, екології, демографії, техніці, економіці, суспільстві, науці і культурі. Економічні цикли є результатом коливання (від 3 до 19 років) різних показників економічної і виробничої активності – основних видів сільськогосподарської продукції, забезпечення основними та оборотними засобами виробництва, завантаженням виробничих потужностей. У теорії циклічності і кризовості аграрної сфери важливе місце займають методологічні підходи до оцінки кризових явищ у рослинницьких і тваринницьких галузях. Досліджено, що виробництво зернових культур впливає на зміни виробництва продукції тваринництва із інтервалом на 1 рік, а на демографічну ситуацію - на 4 рік.

3. Оцінка соціально-економічного та фінансового стану за 64 роки показала, що останні 14 років у регіоні склалася стійка тенденція погіршення усіх економіко-фінансових показників. На 1.01 2005 року із 473 підприємств більшість (239 або 50,5 %) знаходяться на стадії критичної неплатоспроможності. На етапі надкритичної неплатоспроможності (явного банкрутства) перебуває 33% – 158 підприємств; ці підприємства не володіють достатніми ресурсами, щоб самостійно вийти з кризового стану.

4. Порівняльний аналіз еволюції аграрних відносин, які склались у світі паралельно з Україною по історичних періодах дозволяє стверджувати, що економічний розвиток нашої держави відстає від країн світу на 70-100 років, хоча має тенденцію до скорочення в часовому діапазоні. Відставання розвитку аграрних реформ від вимог часу може бути подолане до 2050 року в результаті реалізації антикризових заходів нинішнього уряду.

5. На основі концептуального підходу до життєвого циклу підприємства доведено, що він має чотири основні фази: “народження”, “дитинство”, “юність”, “старіння”, закінчуючи припиненням існування або докорінною модернізацією виробництва. Кожен цикл має визначену мету, характерні особливості, стиль управління, основні завдання й організацію праці та причини виникнення кризових явищ зумовлені зниженням рівня виробництва продукції до 15 %, а їх розвиток може мати приховану, економічну, фінансову, або кризу управління.

6. Обґрунтовані пропозиції щодо змін Закону України „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” (Ст. 44, Ст. 50), які передбачають єдині підходи до процедури банкрутства сільськогосподарських господарюючих суб'єктів, часовий діапазон санаційних заходів, характер та особливості технології виробництва сільськогосподарської продукції, територіальне розміщення, природно-кліматичні умови.

7. Доведено, що методологічні підходи до використання показників-індикаторів оцінки фінансового стану мають спільні і специфічні властивості при формуванні їх алгоритму. Дані показники-індикатори є підґрунтям для побудови моделей діагностики і формування висновків стосовно форм кризового процесу. Методика визначення основних

показників-індикаторів має враховувати особливості виробництва сільськогосподарської продукції (основної, побічної, супутньої).

8. Модель діагностики кризової ситуації господарюючого суб'єкта передбачає систему критеріальних показників-індикаторів, що характеризують кількість, якість, вартість виробленої і реалізованої продукції, виробничі витрати, прибуток, маржинальний дохід, операційний важіль, тоді як модель діагностики кризового стану, крім вищезазначених, включає показники структури капіталу, обороту активів, оцінку дебіторської та кредиторської заборгованості, рентабельності, ліквідності в часовому діапазоні від 3 до 17 місяців. Проведена у такий спосіб діагностика створює аналітичну базу для обґрунтування антикризових заходів та формування антикризової програми.

9. На основі поглибленого теоретико-методологічного підходу доведено, що антикризове управління це система управлінських заходів із діагностики, упередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин, що виникають на всіх рівнях економіки, базується на загальних функціях, які притаманні управлінським процесам. Головною метою антикризового управління є забезпечення стійкого фінансового стану в результаті своєчасного реагування на зміни, викликані зовнішнім середовищем (економічними, політичними, соціальними, міжнародними метаморфозами), через введення в дію внутрішніх антикризових інструментів, що дають змогу усунути тимчасові фінансові ускладнення на підприємстві та подолати кризові явища. Будь яке управління повинне враховувати можливість кризових явищ та механізм їх упередження і подолання.

10. Запропонований організаційно-економічний антикризовий механізм полягає в організації, координації, регулюванні, обліку, аналізі, контролі, мотивації, визначенні генеральних напрямів ділової активності підприємства і спрямований на раціональне використання ресурсного потенціалу, формування ефективної структури капіталу, залучення власних і позичкових коштів, оптимізацію напрямів використання отриманого прибутку, задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації боргів і капіталу та зміни організаційно-правової форми управління. Одним із упереджувачих антикризових заходів є інновації – результат свідомого та цілеспрямованого пошуку нових ефективних технологічних рішень через створення агротехнопарків, центрів трансферу технологій та підтримки підприємництва в аграрній сфері. Функціональний підхід до системи антикризових заходів господарюючого суб'єкта в аграрній сфері забезпечується диверсифікацією виробництва. В авторському баченні диверсифікація повинна поєднуватися з різноманітними організаційно-правовими формами, що виробляють як типову для сільськогосподарського виробництва продукцію, так і нетипову (звіроводство, кінологія, герудотерапія, квітникарство, декоративне садівництво та ін.), а також у здійсненні інших видів діяльності: переробці, збереженні, транспортуванні, реалізації сільськогосподарської продукції, наданні різноманітних послуг (у туристичній, виховній, культурній, екологічній та інших галузях).

11. Ринкова економіка створює передумови для розвитку кризових явищ та циклічного розвитку відтворювального процесу виробництва. Антикризова модель функціонування аграрної сфери передбачає створення системи державного регулювання кризовими явищами, основними функціями якої є забезпечення умов для ефективного використання ресурсного, природного, інтелектуального потенціалу та досягнень науково-технічного прогресу через застосування антикризових інструментів, фінансово-економічних важелів, правового захисту в період відтворювальної функції виробництва сільськогосподарської продукції.

12. Упередженню та подоланню негативних тенденцій виробничо-фінансової діяльності господарюючих суб'єктів сприяє організація системи раннього упередження та реагування у багатопрофільних підприємствах та при районних управліннях сільського господарства, специфічними функціями якої є діагностика фінансового стану господарюючого суб'єкта, санація, реінжиніринг, бенчмаркінг, ризик-менеджмент.

Система створює внутрішньогосподарський економічний механізм регулювання доходів і витрат, забезпечує фінансову стійкість та відтворювальні процеси виробництва, сприяє профілактиці кризових явищ.

13. Розроблені та впровадженні в практику модульні програми й навчальні посібники для підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації фахівців аграрного сектора з питань антикризового управління та формування кризис-груп у період кризової ситуації дають можливість дати фахівцям знання щодо причин виникнення кризових явищ та їх соціально-економічних наслідків, навчити передбачати та усувати кризові явища, працювати в екстремальних умовах, шукати шляхи виходу з банкрутства. Перепідготовка (надання другої вищої освіти) спеціалістів і менеджерів антикризового спрямування сприяє зменшенню витрат на навчання у 5 разів порівняно з підготовкою фахівців із даного напрямку.

14. Методологічні підходи до оціночних показників ефективності управлінської команди передбачають їх формування за: рівнем професіоналізму та організаційної культури, стабільністю складу команди, стилем роботи лідера, соціально-психологічним кліматом, колегіальністю при прийнятті рішень у виробничих підрозділах, рівнем доцільного централізму при вирішенні стратегічних питань, прибутковістю галузі, соціальним захистом як працюючих, так і людей похилого віку. Ефективна управлінська команда забезпечує стійкість системи від негативного впливу зовнішнього середовища та підтримку внутрішньої адаптованості і фінансової стабільності господарюючого суб'єкта.

15. Самозайнятість населення аграрної сфери може здійснюватись у двох формах: через організацію особистих селянських господарств та підприємницької діяльності в сфері малого бізнесу. Відсутність достатніх коштів та матеріально-технічних ресурсів для ведення особистих господарств призвели до підвищення самоексплуатації та деградації працівників аграрної сфери. Перспективи самореалізації особистості можливі лише в міні колективі з кількістю працюючих до 7 чоловік: різних за віком, статтю, професійною підготовкою, психологічною сумісністю.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії, розділи в монографіях:

1. Іванюта С.М. Антикризові заходи в підприємствах АПК. Полтава: 2003. – 294 с. (12,8 авт. арк).

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Іванюта С.М. Людські ресурси Полтавської області в умовах ринкових перетворень //Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 2000. – № 6 (13). – С. 42-44.

3. Іванюта С.М. Професійно-кваліфікаційна модель менеджера сільсько-господарських підприємств//Науковий вісник НАУ. – 2001.-№ 44. – С.30-34.

4. Іванюта С.М. Демографічна ситуація Полтавської області //Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. - 2001. - № 5-6 (18-19).-С. 102-105.

5. Іванюта С.М. Кадровий менеджмент в виробничих кооперативах // Вісник ПДСГІ. – 2001. – № 5- 6. – С. 87- 90.

6. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Аналіз виробництва основних видів продукції сільського господарства // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 2003. – № 4-5 (29-30). – С. 96 – 100. (у т.ч. автора –аналітичні розрахунки)

7. Іванюта В.Ф., Іванюта С.М. Еволюція аграрних відносин на Україні і в світі // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 2003. – № 9-10 (34-35). – С. 1- 6. (у т. ч. автора – аналіз аграрних реформ в Україні).

8. Іванюта С.М. Сучасні підходи до категорії людські ресурси // Ринкова трансформація економіки АПК // Вісник ХНТУСГ ім. П.Василенка. – 2004. – № 30. – С. 251 – 258.
9. Іванюта С.М. Механізм антикризового управління // Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 195. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С. 362-368.
10. Іванюта С.М. Система раннього упередження і реагування // Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 198. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С. 418 - 423.
11. Іванюта С.М., Іванюта П.В. Економічна модель беззбитковості вирощування озимої пшениці // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Випуск 31. – Х.: ХНТУСГ, 2004. – С. 200 – 203 (в т.ч. автора - методика розподілу операційно-технологічних витрат на постійні і змінні).
12. Іванюта С.М., Іванюта П.В. Окремі методологічні підходи до розподілу і деталізації виробничих витрат // Вісник ХНАУ № 10: Ринкові трансформації та розвиток продуктивних сил аграрного сектора. – Харків, 2005. – С.159 – 163 (у т.ч. автора – аналіз і висновки по структурі виробничих витрат).
13. Іванюта С.М. Міграційні процеси в Україні // Вісник ПДАА. – 2004. - № 4. – С.128 - 132.
14. Іванюта С.М. Енергозберігаючі ґрунтозахисні технології – важливий чинник подолання екологічної кризи // Науковий вісник НАУ. – 2004. – №73. – С. 262-264.
15. Іванюта С.М., Шупик І.І. Кадровий аспект антикризового механізму в умовах гендерного впливу // Вісник ПДАА. – 2005. – № 1. – С.110 – 112. (у т.ч. автора – обґрунтований кадровий антикризовий механізм).
16. Іванюта С.М., Іванюта М.В. Економічна ефективність використання комбінованих агрегатів // Науковий вісник НАУ.– 2005. – № 80. – С. 365 – 370. (у т.ч. автора – розраховані показники ефективності використання технічних засобів).
17. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Організаційно-економічний механізм упередження кризових явищ у підприємствах АПК. // Наукові праці національного університету харчових технологій. Спеціальний випуск. № 17. – К.: НУХТ, 2005. – С.193-194 (у т.ч. автора – запропоновані антикризові заходи з упередження кризових явищ).
18. Іванюта С.М. Демографічна ситуація сільської місцевості // Науковий вісник ПНТУ “Економіка і регіони”. – 2005. – № 2(5). – С. 190-193.
19. Іванюта С.М. Діагностика проведення фінансового стану сільсько-господарських підприємств // Вісник ПДАА. – 2005. – № 2. – С.76-82.
20. Іванюта С.М., Іванюта П.В. Методологічні підходи щодо понять “платоспроможність” та “ліквідність” // Вісник ПДАА. – 2005. – № 3. – С. 150 -154 (у т.ч. автора – обґрунтована особливість використання показника „платоспроможність”).
21. Іванюта С.М., Іванюта П.В., Загорулько А.М. Методологічні підходи до визначення межі кризовості // Вісник ПДАА. – 2005. – № 4. – С. 94 – 97. (у т.ч. автора – проведений розрахунок межі кризового стану господарюючого суб’єкту).
22. Іванюта С.М., Іванюта П.В. Оцінка фінансового стану аграрних підприємств Полтавської області // Агроінком. – 2005. – № 11-12. – С. 19 - 23. (у т.ч. автора – проведений аналіз фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств).

Статті та інші видання:

23. Перебийніс В.І., Іванюта С.М. та ін.. Методичний посібник по розробці „Положення про оплату праці в колективному сільськогосподарському підприємстві” ПСПГ: – Полтава – 1996. – 29 с. (у т. ч. автора – методика розрахунку оплати праці).

24. Рабштина В.М., Перебийніс В.І., Іванюта С.М. Методичні рекомендації стосовно реструктуризації аграрних підприємств. ПДСГІ: – Полтава. – 1997. – 27с. (у т. ч. автора – рекомендації по формуванню приватних підприємств)

25. Іванюта С.М. Формування кадрового потенціалу в підприємствах АПК. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Інститут аграрної економіки УААН. -К.:2000. -С. 117- 120.

26. Іванюта С.М. Управління трудовими ресурсами за багатоукладної економіки АПК. – Полтава: Вісник ПДСГІ. – 2000. – № 6. – С. 98 - 103.

27. Іванюта С.М. Трудові відносини в аграрних формуваннях // Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 51. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2000. – С. 97 - 102.

28. Іванюта С.М. Трудові ресурси Полтавської області // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. – 2000. – № 6 (13). – С. 86 - 89.

29. Іванюта С.М., Шевченко Н.Д. Служба зайнятості і державне регулювання ринку праці в Полтавській області //Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Інститут аграрної економіки УААН. – К.:, 2001. – С. 621- 625. (у т.ч. автора –пропозиції з пом'якшення безробіття в аграрній сфері)

30. Іванюта С.М., Граб В.І. Демографічний і трудовий потенціал Полтавської області // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання Інститут аграрної економіки УААН - К., 2001. - С. 774-777. (у т. ч. автора - аналіз демографічної ситуації області).

31. Перебийніс В.І., Паламарчук Г.А., Іванюта С.М. Методичні рекомендації з організації діловодства на підприємствах. ПДАА. – 2002. – 87с. (у т.ч. автора – методика оформлення організаційно-розпорядчої документації).

32. Іванюта С.М. Навчальний посібник із предмету „Антикризове управління” (конспект лекцій). ПДАА – 2002. – 117 с.

33. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. „Менеджмент”. Конспект лекцій. –ПДАА. – 2002. – 98 с. (у т. ч. автора – 1,2,3,4 теми).

34. Іванюта С.М. та інші. Навчальний план і програма підвищення кваліфікації державних службовців, керівників та спеціалістів сільського господарства з питань антикризового управління в АПК. Київ. – 2002. – 32 с. (у т.ч. автора – структура програми, модулі 3.2.1.1 та 3.2.1.2.).

35. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф., Антоненко Л.О. “Методичні рекомендації по формуванню кризис-груп” – ПДАА, 2003. – 42 с. (у т.ч. автора - 1,2 розділ)

36. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Методичні рекомендації по курсових роботах з предмету “Антикризове управління” – ПДАА, 2002. – 31 с. (у т.ч. автора – 1,2,3 розділи).

37. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Бізнес-план – основа започаткування підприємницької діяльності // Збірник наукових праць “Формування ринкової економіки”. – К.: КНЕУ, 2003. – С.135-138. (у т.ч. автора – особливості організації підприємницької діяльності в аграрному секторі).

38. Іванюта В.Ф., Іванюта С.М. Методичне забезпечення діагностики фінансового стану сільськогосподарських підприємств // Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці. – Житомир: ДАУ, 2005. – Ч. 2 – С. 11 – 15. (у т.ч. автора – обґрунтування критеріальних показників для діагностики кризового стану і кризової ситуації).

39. Іванюта С.М., Іванюта П.В. Внутрішньогосподарський облік основна функція менеджменту // Розвиток системи обліку та аудиту в Україні: традиції проблеми, перспективи / Збірник наукових статей Державної академії статистики, обліку та аудиту. – К.:, 2005. – С. 141-145. (у т.ч. автора – обґрунтовані функції менеджменту їх особливості у аграрній сфері).

Навчальні посібники рекомендовані Міністерством освіти і науки України як навчальні посібники для студентів ВНЗів:

40. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф., Писаренко В.В., та інші. Антикризове управління в АПК. Навчальний посібник. – Полтава: 2002. – 207 с. (у т. ч. автора – 1,2,3,4,7,10,11,12 теми)

41. Іванюта В.Ф., Іванюта С.М., Писаренко В.В. Мікроекономіка. Навчальний посібник. – Полтава; 2003. – 242 с. (у т. ч. автора – 1,2,3 теми).

42. Агроєкологія: теорія і практика. За редакцією професора доктора с-г.н. В.М. Писаренка. Навчальний посібник. – Полтава: 2003. – 318 с. (у т.ч. автора – програмований контроль знань).

Тези доповідей на наукових конференціях:

43. Іванюта С.М. Демографічна ситуація Полтавської області // Всеукраїнська науково-практична конференція. Економічні проблеми розвитку регіонів та підприємств на початку ХХІ століття (ПНТУ ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 22-23 листопада 2001 р.) – С. 63-64.

44. Іванюта С.М. Формування кадрового потенціалу в підприємств АПК // Міжнародна наукова конференція “Ринкова трансформація економіки АПК” Харківський НТУ сільськогосподарства ім. П. Василенка (5-6 грудня 2002 р., м. Харків). – С. 118-121.

45. Іванюта С.М. Аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції на Україні та в Полтавській області (1940-2000 рр.) // Міжнародна науково-практична конференція в Полтавському університеті споживчої кооперації України “Актуальні аспекти формування національного ринку України” (5-6 червня 2003 р., м. Полтава). – С. 97-99.

46. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Бізнес-план – основа започаткування підприємницької діяльності // Міжнародна науково-практична конференція в Київському національному економічному університеті (23-24 квітня 2003 р., м. Київ). – С. 137-139.

47. Іванюта С.М. Система раннього попередження і реагування // Міжнародна науково-практична конференція “Формування конкуренто-здатності підприємств АПК в умовах ринкової трансформації економіки” (2–4 червня 2004 р., м. Полтава). – С. 85-87.

48. Іванюта С.М. Система раннього упередження і реагування // Міжнародна науково-практична конференція ”Науковий потенціал світу-2004” (1-15 листопада 2004 р., м. Дніпропетровськ) – С. 21.

49. Іванюта В.Ф., Іванюта С.М. Методичне забезпечення діагностики фінансового стану сільськогосподарських підприємств // Міжнародна науково-теоретична конференція, присвячена 100-річчю з дня народження професора І.В. Поповича (3-5 березня 2005 р., м. Житомир). – С. 11-15.

50. Іванюта С.М., Іванюта П.В. Внутрішньогосподарський облік – основна функція менеджменту // Наукова конференція, присвячена пам’яті професора, заслуженого діяча науки і техніки України О.С. Бородкіна (25-26 березня 2005 р., м. Київ). – С. 141-143.

51. Іванюта С.М., Іванюта В.Ф. Організаційно-економічний механізм упередження кризових явищ у підприємствах АПК. // Всеукраїнська науково-практична конференція „Організаційно-правові та фінансово-економічні проблеми адаптації підприємств АПК до ринкових умов господарювання та шляхи їх вирішення” КУХТ (19-20 травня 2005 р., м. Київ). – С. 52.

Анотація

Іванюта С.М. Антикризове управління у аграрній сфері. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами, Інститут

аграрної економіки, Київ 2006.

Дисертаційна робота є результатом теоретико-методологічного обґрунтування взаємозв'язку прояву циклічності кризових явищ у природі, демографії техніці, економіці, державі, науці і культурі. Автором розкриті причини виникнення та характер прояву кризових явищ у підприємствах аграрної сфери. В роботі запропоновані методологічні підходи та практичний інструментарій діагностики кризових явищ, кризових ситуацій, кризового стану на етапах життєвого циклу функціонування господарюючих суб'єктів аграрної сфери. Викладені концептуальні положення антикризового управління, спрямовані на упередження кризових явищ, забезпечення фінансової стабільності, недопущенні справи про банкрутство (мирова угода), виведення підприємства зі стану банкрутства (санация), мінімізації витрат при застосуванні організаційно-правових інструментів банкрутства. Рекомендовані антикризові управлінські заходи, спрямовані на науково-прогнозовану стратегію маркетингу, інноваційно-інвестиційний інструмент фінансового оздоровлення, диверсифікацію аграрного виробництва, що знаходить своє вирішення через організацію багатогалузевого господарства, розвиток підсобних, допоміжних та обслуговуючих галузей у поєднанні з фермерськими й особистими господарствами сільського населення з метою ефективного використання природно-ресурсного потенціалу. Обґрунтована доцільність створення системи раннього упередження і реагування у сільськогосподарських підприємствах, як внутрішньогосподарського еконо-мічного механізму регулювання доходів і витрат, що забезпечує ефективний кадровий менеджмент.

Ключові слова: циклічність, антикризове управління, санация, диверсифікація, маркетинг, людський капітал, система раннього упередження і реагування, само зайнятість, внутрішньогосподарський механізм.

Аннотація

Иванюта С.Н. Антикризисное управление в аграрной сфере. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.06.01 – экономика, организация и управление предприятиями. Институт аграрной экономики УААН. Киев 2006.

Диссертационная работа – результат теоретических, методологических обоснований циклических явлений в природе, демографии, технике, экономике, науке, политике, их взаимосвязи с кризисными явлениями. В работе дана оценка финансового состояния аграрных предприятий Полтавской области за период 1940-2004 гг., которые последние 14 лет начиная с 2001 года, находятся в кризисном состоянии, как в регионе, так и на уровне государства, несмотря на некоторую стабилизацию.

Автором обоснованы фазы жизнеспособности предприятия, каждая из которых имеет свою цель, задачи, особенности развития, стиль управления, организацию и мотивацию труда, причины возникновения, развития и нейтрализацию кризисных явлений, а также особенности процедуры банкротства в аграрных предприятиях.

В диссертационной работе проведено теоретическое и методологическое разделение форм кризиса – кризисное явление, кризисная ситуация и кризисное состояние, предложены методологические подходы и практический инструментальный, используемый при их диагностике. Методику определения основных показателей-индикаторов предложено использовать, исходя из особенностей производства сельскохозяйственной продукции (основной, сопутствующей, дополнительной). Диагностика кризисного явления проводится в динамике при использовании таких показателей, как реализованная продукция в оценочном и натуральном выражении, себестоимость, рентабельность. Модель диагностики кризисного состояния, кроме названных показателей, должна включать расчет порога кризиса, маргинального дохода и ливериджа. По мнению автора, модель диагностики кризисного состояния строится на основании таких показателей как структура

и состояние основного капитала и оборотных активов, оценка дебиторской и кредиторской задолженности, платоспособности предприятия. Предлагаемые выводы автора могут решить комплекс научных проблем по определению структуры кризисного состояния, наметить подходы к оценке кризисных явлений.

На основании теоретико-методологического подхода доказано, что антикризисное управление – это система управленческих мероприятий по диагностике, предупреждению, нейтрализации и преодолению кризисных явлений. Главной целью антикризисного управления является обеспечение финансовой стабильности предприятий в результате своевременного регулирования и введения антикризисных инструментов на проявляющиеся метаморфозы: внутрихозяйственные, внешнеэкономические, политические, законодательные, международные. Система управления, по мнению автора, должна учитывать возможности проявления кризисных явлений и механизм их предупреждения и преодоления, которые направлены на научно-прогнозируемую стратегию маркетинга, инновационно-инвестиционный инструмент финансового оздоровления аграрных предприятий, диверсификацию, кадровый менеджмент и формы самозанятости в аграрной сфере.

Автором предложена антикризисная модель развития аграрной сферы и механизм государственного регулирования кризисными явлениями: законодательного, исполнительного, контролирующего характера.

По результатам исследования особенностей банкротства сельско-хозяйственных предприятий в диссертационной работе предложены рекомендации по усовершенствованию Закона Украины “О банкротстве”.

Дальнейшее развитие организационно-правовых форм сельско-хозяйственных предприятий автор предлагает во взаимосвязи с развитием малых и средних производственных структур, основной деятельностью которых является как производство сельскохозяйственной продукции, так и развитие разнообразных услуг в сельской местности.

В диссертационной работе предложена система раннего предупреждения и регулирования (СРПР), как механизм антикризисного управления предприятием, которая сигнализирует руководителям и специалистам об угрозе кризисных явлений, а также предлагает пути их преодоления. Система раннего предупреждения и регулирования может функционировать при условии обеспечения квалифицированными кадрами менеджерами, аналитиками, финансистами, экономистами, маркетологами, администра-торами компьютерных сетей. Преодоление кризисного состояния на предприятии может быть обеспечено созданием кризис-групп, а финансовая стабильность возможна при условии организации сплоченной управленческой команды с высоким уровнем профессионализма и организационной культуры, стабильности и соотношения молодых и опытных работников, демократическим стилем управления, нормой управляемости, обеспечивающей максимальную прибыль до 50 тис. грн. на одного управленца.

В диссертационной работе обоснованы современные подходы к организации внутрихозяйственного расчета как механизма управления производственными затратами. Развитие форм самозанятости способствует повышению доходности и социальной защиты сельского населения при существенном развитии предпринимательской деятельности в аграрной сфере и использовании возможностей личных подсобных хозяйств.

В целом предложенные теоретико-методологические основы антикризисного управления позволят обеспечить эффективное управление неплатежеспособными предприятиями аграрной сферы.

Ключевые слова: цикличность, антикризисное управление, диагностика, санация, диверсификация, маркетинг, человеческий капитал, система раннего предупреждения и реагирования, самозанятость, внутрихозяйственный механизм.

S.M. Ivanyuta The anti crisis management in the agrarian sphere - Manuscript. The thesis for a candidate of Doctor degree of Economic Sciences competition on specialty 08.06.01 - Economic, Organization and Management enterprises. The Institute of Agrarian Economics. Kyiv 2006.

The thesis is a result of methodological-theoretic grounds of correlation of demonstration of cyclic crisis phenomena in nature, demographics of engineering, economy, state, science and culture. The author determined causes of rises and nature of demonstration of cyclic crisis phenomena at enterprises of agrarian sphere. Methodological approaches and practical tooling of diagnostics of crisis phenomena, crisis situations and crisis state at the stages of life cycles of functioning of economic subjects of agrarian sphere are suggested. Conceptual states of anti crisis management directed to preventing crisis phenomena, providing financial stability, non-admission of bankruptcy (peace agreement), take out enterprises from the condition of bankruptcy (readjustment), minimization of expenses under using organization-law tools of bankruptcy are given. Anti crisis management measures are directed to the scientific-forecasted strategy of marketing, an innovation-investment tool of financial recovery and diversification of agrarian production are recommended. It is possible to decide through the organization of a diversified farm, development of subsidiary, additional and service branches together with farmers, private farms of rural population with the purpose of effective usage of nature-resort potential. Expediency of creation of system of early warning and reacting at agricultural enterprises like intraeconomic mechanism of regulation of incomes and expenses is grounded. It provides an effective personnel management. The model of state regulation of crisis phenomena of legislative, executive and governing character with the purpose of social defence of population and creation of conditions for "survival" of economic subjects during the crisis situation is suggested.

Key words: cyclic, anti crisis management, readjustment, diversification, marketing, personnel capital, system of early warning and reacting, intraeconomic mechanism.

Підписано до друку 21.03.2006 р.
Формат 60 x 90/16 арк. Папір друк.
Ум. друк арк. 2,0. Тираж 120 примірників Зам. № 37
ВАТ „Видавництво Полтава”
Україна, 36020, м. Полтава, вул.. Котляревського, 38/40
E-mail: slidopol@kot.poltava.ua